

Trevangsbruget i Jylland.

Af *Henrik Larsen.*

Paa Sjælland benyttede man tidligere det Sædskiye, som kaldes Trevangsbruget. Det vil sige Landsbyens Jord var delt i 3 Vange, der blev benyttet i et treaarigt Sædskiye, det første Aar Byg, det andet Rug, det tredje Aar hvile Marken. Havre saaede man i den daarligere Del af Jorden, eller hvor man ikke kunde overkomme at saa Byg og Rug. Disse Vange var skilte fra hverandre med Hegn, saa at Kvæget, det Aar en Vang laa hen som Fællede, kunde gaa uhindret over den hele Vang. Trevangsbruget finder man endvidere paa Falster, i Østlolland og i det nordøstre Fyen. I Jylland finder man, naar man undersøger Markbøgerne fra 1683, i det midterste Østjylland en Mængde Byer, som siges at have 3 Vange, der ofte ligesom paa Sjælland kaldes Bygmarken, Rugmarken og Fælleden, men undersøger man nærmere Sædskiyeet i de enkelte Fald, vil man finde, at man kun i nogle Byer eller Egne har et udelukkende treaarigt Sædskiye med 2 Aars Brug og 1 Aars Hvile, alle andre Steder havde nogle Fald eller undertiden de fleste af dem mere end 2 Aars Brug. Et 3—4 Aars Sædskiye med lige saa lang Tids Hvile var meget almindeligt, selv om Byen

havde 3 Marker. Dette skyldes vist som oftest, at Vangene i Jylland ikke var indhegnede som paa Sjælland. Vedtægterne og Viderne taler vel om Hegning af Rug og andre Marker, men herved forstaas maaske kun Fredning i Almindelighed. Af andre Kilder synes det nemlig at fremgaa, at man i Almindelighed ikke havde Hegn i Jylland. Og naar en By havde, hvad ofte var Tilfældet, mange Vange, var det ogsaa uoverkommeligt at skaffe Gærdsel. Paa Udskiftningskortene er der, modsat hvad er Tilfældet paa Sjælland, som Regel ingen Hegn anført. Enkelte Undtagelser gives der dog, f. Eks. Saksild i Hads Herred, men her var ogsaa et konsekvent gennemført Trevangsbrug med 2 Aars Brug og 1 Aars Hvile. Endvidere haves en Mængde Indberetninger fra ca. 1759¹⁾ om Landbruget, og hvad der kunde ophjælpe dette. Her blev ogsaa spurgt om Hegn. Fra Kærbygaard i Hasle Herred hedder det om Kasted og flere andre Byers Marker: »men Byens Mark er ej indhegnet«. Senere i samme Indberetning hedder det: »at ingen af Bøndernes Marker særligen er indhegnede«. I Indberetningen fra Grevskabet Scheel hedder det om Rimsø i Nørre Herred, Randers Amt: »Gærder eller Grøfter, saavidt ses eller erfares kan, har ikke været, men Skelsten og andre kendelige Tegn, som paa sine Steder endnu er tilsyne, hvilke Beboerne og er bevist«. Fra Frisholt i Hovlbjærg Hd. skrives: »Gærder eller Grøfter findes her ingensteds imellem Bymarkerne paa Skellene, undtagen for min Hovedgaards Mark, men var en stor Nytte og ypperlig Gavn«.

En Følge af de manglende Gærder var, at Byens Kreaturer maatte vogtes af Hyrder eller tøjres. Men

¹⁾ Indk. Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Fremtær og Nytte, i Henhold til [Landvæsen-]kommissionens Cirkulære af 3. Dec. 1757. Rigsarkivet.

naar dette var Tilfældet, var der intet i Vejen for at bruge nogle Agre eller Fald ogsaa, naar Vangen hvilte, saa at de fik mere end 2 Aars Brug. Men derfra var Overgangen til almindelig Brug af Byens Mark i 3—4 Aar med lige saa lang Hvile let. Det var altsaa Hegnene om Vangene, der bevirkede, at Trevangsbruget kunde holde sig paa Sjælland.

De Kilder, hvori man finder Oplysning om Sædskiftet og dets Længde er: Markbøgerne fra 1683 til Christian den 5's Matrikel, Modelbøgerne fra samme Matrikel samt General Hoverireglementerne indsendte ca. 1770,¹⁾ disse indeholder en kort Bemærkning om Antallet af hver Bys Marker og undertiden ogsaa om Sædskiftet. Markbøgerne er de indholdsrigeste, de giver Oplysning om hver enkelt Fald og hver Vangs Sædskifte og Dyrkningsmaade. Hvor paalidelige de er, ved man ikke, Bønderne har vel haft en Tilbøjelighed til at opgive, at Sædskiftet var kortere end det var, og at de hvilende Aar var flere end i Virkeligheden. Præsterne skulde give skriftlige Oplysninger om Sædskiftet, men om det altid blev gjort, er uvist, og undertiden synes Præsternes Oplysninger ogsaa at være gale. I Markbog Nr. 1041 for Koed, Sønderhald Hd., hedder det: »Denne Bys Jord befandtes efter den Optegnelse, som Bymændene hos Sognepræsten havde ladet forfatte, at skulle være delt udi 8 Vange, som skulde bruges 2 Aar og hvile 5 Aar, som ikke saaledes blev forefundet, ej heller Jorden saa at bruges, mens efter Herredsfogeden samt andre Synsmænd, som efter Begæring af Kommissarierne blev beordrede Vangskifterne til samme By at bese, som da (efter deres fra dem givne skriftlige Attest) befandtes deres Jord rigtig at være delt og brugtes [i] 3 ordinære

¹⁾ I Rigsarkivet.

Vange . . . , som saas 2 Aar og hviler det 3die, foruden en Udmark kaldes Heden, som altid holdes i Hævd, og bruges nogle Fald deraf hvert Aar de andre til Hjælp og den hvilende Jord til Tyrejord, saa og tvende smaa Marker . . . , som bruges en af dem hver anden Gang med Fergevangen, saa at de bruges 2 Aar og hviler 4 Aar.« I Attrup i samme Sogn skulde der efter Optegnelserne være 9 Vangeskifter, i Virkeligheden var der 3, som saaedes i 2 Aar og hvilte 1 Aar.

Modelbøgerne indeholder et kort Sammendrag af Landbruget paa Byens Mark forfattet af Modelbøggommisionen i Jylland, der personlig rejste rundt til Landsbyerne, talte med Bønderne om deres Marker og formodentlig ogsaa om Naboernes. Megen Tid har Kommissionen vel ikke haft til hver By, saa det er et Spørgsmaal, om de Oplysninger, Modelbogen bringer, er saa paalidelige som dem i Markbogen. I Detajlerne gaar de heller ikke. I flere Byer, hvor Modelbogen angiver, at Agerjorden var delt i 3 Marker med 2 Aars Brug og 1 Aars Hvile, har ifølge Markbogen i alt Fald nogle Skifter længere Brug og Hvile.

Oplysningerne i General Hoverireglementerne er ganske kortfattede, og man kan en Gang imellem finde, at der er Forskel paa Angivelserne fra de forskellige Godser, som har Ejendom i Byen. I det følgende vil, naar ikke anderledes er anført, Oplysningerne stamme fra Markbøgerne.

Nedenfor skal gives nogle Oplysninger fra de Herreder i Østjylland, hvor man kan finde Byer med 3 Marker, selv om de ikke alle har 2 Aars Brug og 1 Aars Hvile.

H a s l e H d., liggende nordvest for Aarhus, er skovløst og opdyrket fra gammel Tid af. Her findes ogsaa

nogle Byer med 3 Marker. Om Herredsbyen Hasle hedder det i Modelbogen, at Jorden »bestaar af trende Vange, som saas med Byg og Havre, lidet med Rug i 2 Aar, hviler 1.« Dette passer med Markbogen, hvor det siges om Byen, at den »haver trende Marker.« Disse hed Sønder-, Øster- og Vestermark. Men mange Fald havde længere Tids Brug end 2 Aar, f. Eks. Halstrupberig Fald i Søndermarken, der var middel Boghvedejord og altsaa ikke den allerbedste Jord, Agrene her blev dyrket i 4 Aar med Boghvede, Rug og 2 Havrefgrøder, hvorpaa Jorden hvilte i 8 Aar. Et Fald kaldet Steenbrage havde ikke mindre end 6 Aars Brug, de første 2 Aar med Boghvede og Rug, derefter 2 Aar med Byg og tilsidst 2 Aar med Havre, hvorefter Jorden hvilte 9 Aar. Det var dog vist en Undtagelse, at man tog 6 Afgrøder efter hinanden. Ifølge Hoverireglementet fra Constantinsborg havde Byen 1770 ogsaa 3 Marker, medens Reglementet fra Lyngbygaard siger om Byen, at »Marken er inddelt i 12 Indtægter, hvoraf 7 bruges og 5 hviler.« Vejlby i samme Hd. havde 4 Marker, men den ene var en mindre Mark, som hvert Aar var indhegnet, og hvor man saaede nogle Fald, medens Resten blev brugt til Tyrebed. De øvrige 3 Vange brugtes i 2 Aar og hvilte et Aar. Men nogle Agre eller Fald, vistnok særlig Udmarksjord, blev besaaet indtil 5 Aar i Træk, for derefter at hvile ligesaa længe eller længere.

Lyngby havde ogsaa 3 Marker, noget af Jorden dyrkedes i 2 Aar og hvilte et Aar, medens noget blev besaaet 4 Aar efter hinanden og hvilte 4. I Hoverireglementet fra Lyngbygaard siges det 1770: »Jorden er inddelt i 3 Marker, hviler i 4 og bruges i 4 Aar.« Andre Byer havde vel 3 Marker, men tillige nogle »Udfaldsmarker«. Tilst havde 3 Marker og 4 Udfaldsmar-

ker, den største Del af de 3 Hovedmarker blev brugt i 2 Aar og hvilte 1 Aar eller længere. Udfaldsmarkerne havde 2—4 Aars Brug. Gjeding havde 3 Marker og 3 Udfaldsmarker, Brendstrup 3 og 2, Brabrand ligesaa, True havde 3 Marker, hvoraf de 2 blev brugt i 2 Aar og hvilte i 2 Aar, den tredje var aarlig hegnet for Engens Skyld. Desuden havde Byen 2 Udfaldsmarker, der mest blev benyttet til Tyrebed og Fædrift. Skejby havde ogsaa 3 Marker, og her synes ifølge Markbogen Jorden ikke at være i Brug i længere Tid end 2 Aar. Her synes altsaa at være et nogenlunde konsekvent gennemført Trevangsbrug.

Nord for Hasle Hd. ligger Vester Lisbjerg Hd. og østen for dette Øster Lisbjerg Hd. I disse Herreder fandtes mange Byer, der havde 3 Marker, f. Eks. Lisbjerg, Ølsted, Spørring, Grundfør, Elsted og flere i det førstnævnte Herred og Rønne, Følle, Torsager, Mørke med flere i Øster Lisbjerg Hd. Men Agre eller hele Fald med mere end 2 Aars Brug fandtes vist i de fleste Byer, i enkelte var det vist Reglen, at den Jord, som duede dertil, blev dyrket i længere Tid end 2 Aar, f. Eks. Hinnerup, hvor der var 3 Marker, men Jorden brugtes i 4 Aar og hvilte i 4. I Øster Lisbjerg Hd. var der nogle Byer, f. Eks. Astrup og Mesballe, der havde deres Jord delt i 6 eller flere Vange, noget der var det almindeligste i Byerne paa Halvøen Djursland. Ifølge Hoverireglementerne fra ca. 1770 var der da endnu en Del Byer i de nævnte 3 Herreder, som havde 3 Marker samt ifølge Reglementerne 2 Aars Brug af dem med 1 Aars Hvile. Men en Del Byer, som tidligere havde 3 Marker, har 1770 6, 7, 8 eller endnu flere Indtægter eller Vangeskifter. Formodentlig er det en Konsekvens af, at de tidligere havde brugt deres Jord 3—4 Aar efter hinanden med lige

saa lang Hvile. I Todbjærg havde man 1770 en dobbelt Inddeling, idet det hedder i Reglementet for Skaarupgaard, at »Byens Mark er inddelt i 4 Vange, men ellers bruges Marken i 8 Indtægter, hvoraf Halvdelen aarlig ligger ud til Græsning.«

I Mols Hd. fandtes der nogle Byer med 3 Vange, f. Eks. Egens, og her benyttede man vist ikke Jorden længere end i 2 Aar. Tved havde ogsaa 3 Vange, men det tilføjes: »hvormed dog ej holdes visse eller ordinære Vangeskifter, men bruges Jorden iblandt hinanden, som det bedst tjenlig være kan.« Nogle Byer havde mere end 3 Vange, f. Eks. Draaby, der havde 4, og Boeslum, der havde 7 Vange, men Jorden i disse 2 Byer synes dog ikke at være i Brug mere end 2 Aar. Paa Helgenæs havde Byerne 6—7 Vange, undertiden dog ingen rette Vangeskifter. Draaby, Boeslum og flere andre Byer her havde 1770 3 Marker eller Vange, hvoraf de 2 brugtes og 1 hvilte aarlig.

I Sønder Hd. var der 1683 enkelte Byer med 3 Marker, f. Eks. Homaa, men Jorden blev her brugt 3—4 Aar efter hinanden. Dog havde Byen ifølge Modelbogen 6 Vange, der »besaas med Boghvede, en Del med Byg, Rug og Havre i 3 Aar, hviler 3.« De øvrige Byer havde flere end 3 Vange, meget ofte 6, der brugtes i 2, 3 eller 4 Aar efter Godheden. Hyllested havde 7 Vange, som blev besaaet med Boghvede, Byg, Rug og Havre, dog havde Byen »ingen visse Vangeskifter, formedelst Bygsæden, men bruges efter Bymændenes Godtfindende og Jordens Dygtighed.« Jorden brugtes her i 3—4 Aar.

I Nørre Hd. havde Nimtofte 3 Vange, en Del af Jorden havde ogsaa 2 Aars Brug og 1 Aars Hvile, men noget blev ogsaa dyrket i længere Tid og hvilte flere Aar. I enkelte andre Byer, f. Eks. Sivested, var noget

lignende Tilfældet. De øvrige Byer havde flere Vange, ofte 6, men undertiden mange flere, Kastbjerg havde 12 Vange eller Aarsgøder, Emmelev havde 12 smaa Vange. I 1770 fandtes der her vist ingen Byer, hvor man havde 3 Marker eller vel rettere regnede med 3, baade Nimtofte og Sivested havde da 6 Vange, hvoraf 3 bruges og 3 ligger til Græs.

I Galten og Sønderhald Herreder, der ligger syd for Randers Fjord, var der nogle flere Byer end i de to Herreder paa Djursland, der havde 3 Marker. I Galten Hd. havde ifølge Markbogen Galten, Lerbjærg, Ølst, Halling og flere 3 Marker, men Trevangsbruget var heller ikke her konsekvent gennemført. Om Galten hedder det: »Forskrevne tvende Vange, nemlig Norder- og Søndervang bruges udi 4 og hviler 4 Aar. Den tredie, som er Vestervang, hegnes aarlig, hvis af samme Vang ikke saas bruges til Tyrebed.« Dette kan ikke kaldes Trevangsbrug og stort anderledes var det ikke i andre Byer. Voldum havde ifølge Markbogen 5 Vange, men ifølge Modelbogen 3 Vange, om hvilke det hedder: »saas i Flæng en Del med 2 K. Byg, 1 K. Rug og 1 K. Havre, en Del med 1 K. Byg, 2 K. Rug og 2 K. Havre, hviler somt i 5, somt i 6 til 7 Aar.« Vinterslev, Erslev og flere andre Byer havde heller ikke visse Vange, Jorden blev besaaet og brugt efter Jordens Dygtighed. Nogle Byer, f. Eks. Vissing og Værum, havde 4 Vange, Laurbjerg havde 6, enkelte, f. Eks. Hadbjerg, 2 Vange. I 1770 synes Delingen af Marken i 3 Dele at være forladt i Galten Hd. Voldum, Hvalløse og mange andre Byer havde deres Mark delt i 9 Vangeskifter, Galten havde 6 Indtægter, hvoraf 4 brugtes og 2 hvilte aarligt.

I Sønderhald Hd. synes Forholdene at være noget lignende som i Galten Hd. En Del Byer, f. Eks.

Ring, Skørring, Favsing, Nørre og Sønder Gessing havde 3 Marker, men i alle disse Byer var der en større eller mindre Del af Jorden, der blev dyrket i mere end 2 Aar. Andre Byer havde 5, 6 eller flere Vange. I dette Herred var der 1770 endnu enkelte Byer, der havde 3 Vange, f. Eks. Mygind og Aarslev. De øvrige havde 6, 7 eller flere Vangeskifter med 3—4 Aars Brug og 3—4 Aars Hvile.

I R o u g s ø H d. var Forholdene ikke stort anderledes end i de nævnte 2 Herreder. Hevring, Bo, Hollandsbjærg, Holbæk, Kore og Tørslev havde 3 Vange, men her var vist ogsaa oftest Fald, som havde længere Brug end 2 Aar. Ingerslev havde 4 Vange, »hvilke omskiftes og bruges til Sæd udi to Aar og hviler det tredje Aar«. Om Langagre hedder det dog: »saas 1ste Aar Byg, 2. Havre, undertiden udslæbes og 3die Aar med Havre, hviler saa 1 Aar.« I dette Herred fandtes vist 1770 ingen Byer med 3 Marker, derimod havde nogle, f. Eks. Ingerslev og Hevring Marken delt i 4 Vange, men der oplyses intet om Dyrkningsmaaden.

Paa den nordre Side af Randers Fjord ligger de østligste Herreder i Ommersyssel, men Sysselgrænsen danner ikke noget Skel med Hensyn til Vangenes Antal. Derimod synes toaarigt Brug af Jorden at være meget sjældent nord for Fjorden, selv om der findes 3 Marker i en eller anden By.

I N ø r h a l d H d. havde bl. a. Tørslev, Faarup og Kovsted 3 Vange, men 4 Aars Brug synes at være det almindeligste paa gode Jorder. Mange Byer havde deres Agerland delt i Indtægter ellers Aarsgøder, det højeste Antal af disse var maaske 12, saaledes i Jennum og Dyrby. Disse Indtægter blev besaaet i 4—5 Aar og hvilte lige saa længe. I S t ø v r i n g H d. var Forholdet det samme. Harridslev havde 3 Vange, men

den ene af disse hed Knabs og Vestervangen og i Søndervangen nævnes et Fald, der hed Sillietz Agers Vang. Der var altsaa egentlig flere end 3 Vange, og Jorden brugtes da ogsaa efter Godheden i 3—4 Aar og hvilte mindst lige saa længe. Støvring siges ogsaa at have 3 Marker, men den ene af disse hed Bredfalds, Svinkilde og Stackels Vang og en anden hed Skommerboe og Nørrebred Ager Vang. I Modelbogen siges Støvring at have 8 Fald, der brugtes i 4 og hvilte i 4 Aar, Harriidslev siges sammesteds at have 9 Aars Indtægter.

I Gerlev H. d. havde Gerlev 3 Vange, men de 2 af dem var hver delt i 2, og Jorden blev benyttet til Sæd i 4 Aar og hvilte 4—5 Aar. Sødring havde 2 Marker, der brugtes aarlig og ikke hvilte, da Byen havde Mangel paa Jord. De øvrige Byer i disse Herreder saavel som Byerne i Onsild H. d. havde deres Jord delt i mange Indtægter med 4—5 Aars Brug. Det samme var Tilfældet 1770.

I Himmerland var det paa enkelte Undtagelser nær Reglen, at Marken var delt i Indtægter eller Aarsgøder, 8—9 var muligvis det almindeligste. Af disse brugtes hvert Aar 4—5 til Sæd, medens Resten hvilte og henlaa til Græsning. Nørre Kongerslev havde dog 3 Vange, hvoraf de 2 brugtes aarlig og den tredie hvilte. Den ene Mark var 1683 besaaet med Byg, den anden med Rug og Havre og den tredie var Fællede. I Modelbogen siges det ligeledes, at der til Byen er 3 Vange, »som saas udi 2 og hviler det 3die Aar,« men derefter tilføjes »tages efter Gøden 2 K. Byg, 1 K. Rug, 1 K. Havre«, hvad ikke rigtig passer med 2 Aars Brug. I Sønder Tranders var der ogsaa 3 Marker, den ene var besaaet med Byg og Havre, den anden med Rug og Byg, den tredie var besaaet med noget Havre, den største Del var dog ubesaaet. I Markbogen for Vedum

findes tilskrevet paa Titelbladet: »Til dennes By findes 3 Vange, hvoraf de tvende altid er udi Brug, første Aar med Byg, andet Aar med Rug eller Havre, hviler saa det tredie Aar, saa at Agerjorden til denne By overalt bør at opføres med 2 Aars Brug og 1 Aars Hvile.« Inde i Markbogen siges, at Vestervang da var besaaet med Byg og Havre, Nørrevang laa til Fællid, men en Del af Jorden var besaaet med Havre, og Søndervang var besaaet med Rug. Efter dette maa noget af Jorden være blevet brugt i længere Tid end 2 Aar, og det stemmer ogsaa med Opgivelserne for de enkelte Fald, mange af disse siges at have 3—4 Aars Brug. Ogsaa Gudum og Lille Vorde havde 3 Vange, som opgives at have 2 Aars Brug og 1 Aars Hvile. Men disse Byer var Undtagelser. De øvrige Byer havde mange Aarsgøder, f. Eks. Ræbild 7, Skørping 8, Store Brøndum 9, hvoraf 5 brugtes og 4 hvilte; Bælum havde 10, hvoraf ogsaa 5 blev brugt om Aaret og 5 hvilte.

Nord for Limfjorden kan man vist ikke finde Trevangsbruget anvendt, her havde man som oftest ingen Inddeling i Marker, og ikke sjældent kan findes, at i et Fald er noget besaaet med Byg, noget med Rug eller Havre, medens andre Agre er ubesaaet.

I de vestlige Herreder i O m m e r s y s s e l e r Byernes Marker ligesom i Himmersyssel delte i Aarsgøder, og Jorden blev besaaet 4—5 Aar efter hinanden. Dog fandtes der i S ø n d e r l y n g H d. nogle Byer, der i Markbogen siges at have 3 Marker eller Vange, f. Eks. Aalum, Gandrup, Venning, Svinding, Nørbæk, Sønderbæk og flere andre, men Jorden blev dyrket i 4—5 Aar med lige saa lang Hvile. Vester Velling i M i d d e l s o m H d. havde 3 Vange, der brugtes i 2 Aar og hvilte 1, 6 Indtægter, der brugtes i 3 Aar og

hvilte i 3 og 2 Udvange med 2 Aars Brug og 6 Aars Hvile.

I de vestlige Herreder i A a b o S y s s e l, Sabro, Framlev, Hovlbjærg og Gern Herreder fandtes adskillige Byer med 3 Marker, men kun sjældent vil man kunde finde et Brug af Jorden, hvorved denne ikke i et eller andet Fald blev besaaet længere end i 2 Aar. Mange Steder var det næsten Reglen, at den gode Jord havde 4 Aars Brug, selv om der var 3 Marker, og disse betegnedes som Rugvang, Bygvang og Fælled.

I Svejstrup i Lyngaa Sogn, hvor der ogsaa var 3 Marker, der brugtes i 3 Aar og hvilte 4, siges den ene Mark at være besaaet med Byg, den anden med sidste Kærv Rug, den tredie Mark, Fælleden, havde da sidste Aars Hvile. Der er ogsaa Byer, hvor der vel foran siges, at der findes 3 Marker, men hvor det ved nærmere Undersøgelse viser sig, at disse igen var delte i mindre Vange. I Vellev i Hovlbjærg Hd. nævnes foran 3 Vange, men senere i Markbogen nævnes Vellev Bys Jord i Bierumbs, Tuestens og Telsprengs Vange, hvilke maa være Underafdelinger af den ene af de foran anførte 3 Vange. Jorden brugtes i 4 Aar og hvilte i 4 Aar. Ifølge Modelbogen havde Byen 10 Indtægter.

I S a b r o H d. havde Sabro, Folby, Norring, Lading, Skjoldelev, Lyngaa og flere andre 3 Vange eller Marker. Faarup havde 2 Marker, »hvor udi nogle Fald skiftes til at saas Aar efter andet.« I F r a m l e v H d. havde Framlev, Harlev, Skovby, Borum, Stier og flere Byer 3 Marker. Skørring havde 2 Marker, der brugtes aarlig af Mangel paa Jord. Det samme var Tilfældet i Sjelle, her havde tidligere været 3 Marker, men af Mangel paa Jord var de gjort til 2 Marker; af disse hvilte dog en Del Agre, som Beboerne brugte

til at tøjre Heste og Kvæg paa, formedelst de mang-
 lede Græsning til deres Kvæg. I Hovlbjærg Hd.
 havde Enslev, Hvorslev, Granslev, Sal og flere andre
 Byer 3 Marker, men 3—4 Aars Brug af Jorden synes
 endnu mere almindeligt her end i de foran nævnte
 Herreder. Enkelte Byer havde 2 Marker, f. Eks. Borre,
 men det tilføjes, at man ikke havde visse Vangeskif-
 ter, Jorden blev i Reglen brugt i 4 og hvilte i 4 Aar.
 Skød havde 4 Vange, men der tilføjes: »Haver ingen
 ordinære Vangeskifter, mens vorder brugt, saasom et-
 hvert Fald Jord især tjenlig til befindes.« I Gjærn
 Hd. havde Laasby, Flensted, Voldby og flere Byer 3
 Marker. Iøvrigt gælder om dette Herred det samme,
 som er sagt om Hovlbjærg Hd. med Hensyn til Jor-
 dens Brug. Alling, Dollerup og flere Byer havde 4
 Marker, i Alling kaldes de Rug-, Byg- og Havremark
 samt Fællede. I Modelbogen siges det, at Byen havde
 3 Vange, som brugtes i 2 Aar og hvilte i et Aar. Denne
 By var en af de faa Byer her, som 1770 havde 3 Mar-
 ker, de brugtes i 2 Aar og hvilte det tredie. Ellers
 var Inddelingen i mange Marker eller Vange det al-
 mindeligste her 1770. Gjærn havde da 11 Marker,
 hvoraf de 6 brugtes og de 5 hvilte; Skød og Granslev
 havde 10 Indtægter, Framlev havde 3 Marker, men de
 brugtes i 4 Aar og hvilte i 4, Sabro havde 9 Marker.

I Ning Hd., der ligger syd for Hasle Hd., men er
 noget mere skovrigt end dette, fandtes ogsaa en Del
 Byer med 3 Marker, f. Eks. Bering, Lemming, Sol-
 bjærg og flere, men toaarigt Brug synes at være meget
 sjældent, i Reglen brugtes gode Jorder i 4 Aar. I Sol-
 bjærg brugtes den ene Mark i 2 Aar og hvilte i 2 Aar,
 de 2 andre blev brugt i 4 og hvilte i 4. Malling havde
 2 Marker, der havde 4 Aars Brug og 4 Aars Hvile, samt
 2 Indlykker, der aarlig blev hegnet, formedelst de i

dem havde deres bedste Enge. Ormslev havde 4 Marker, der i Reglen brugtes i 4 og hvilte i 4 Aar. Denne By siges derimod 1770 at have 3 Marker, medens derimod baade Bering og Lemming da havde 4 Marker. Dette synes at være det hyppigste ogsaa i andre Byer i Herredet 1770.

I H j e l m s l e v H d., der ligger vesten for Ning Hd., havde Hørning, Stilling, Mesing og andre Byer 3 Vange. I nogle af disse var der overvejende eller maaske udelukkende 2 Aars Brug, f. Eks. i Adslev, i andre brugte man Markerne 3—4 Aar efter hinanden. Ifølge Hoverireglementerne fra 1770 var her nogle Byer, der havde deres Jord delt i mange Indtægter, Venge, Nørre-Visning, Fruering havde hver 8 Indtægter. Den sidstnævnte By havde ifølge Markbogen 3 Marker, men ingenlunde Trevangsbrug, den ene Mark var aarlig inde, noget af Jorden blev besaaet hvert Aar, andet brugtes i 3—4 Aar, de øvrige 2 Marker brugtes i 4 og hvilte i 4 Aar.

I H a d s H d., der ligger mellem Ning Hd. og Horsens Fjord, træffer man ligesom i den sydlige Del af Vor Hd. det reneste Trevangsbrug i Jylland. Saksild havde 3 Vange, og ingen af disse synes at have Fald eller Agre, der havde længere Tids Brug end 2 Aar. Som foran omtalt synes der at have været Hegn mellem Vangene i denne By. Flere andre Byer, f. Eks. Rude i Saksild Sogn, Odder og Ondrup, synes ligeledes at have rent Trevangsbrug. Derimod havde Kysing 3 Marker, hvoraf de 2 blev aarlig besaaet, den tredje hvilte nogle Aar. Hvilsted, Onsted og flere Byer havde ogsaa 3 Marker, men her var der megen Jord, der brugtes i 3—4 Aar. I V o r H d. havde Hansted, Egebjerg, Stensballe, Nebel, Ørslev og flere Byer 3 Marker, og i nogle af disse Byer, f. Eks. Hansted og Ørs-

lev, brugte man ikke Jorden længere end 2 Aar efter hinanden. Derimod havde Egebjerg 3 Aars Brug. I den nordlige Del af Herredet havde man derimod flere end 3 Marker, Elling og Taaning havde 4, Østbirk, Yding og Lundum hver 7. Efter Modelbogen skulde baade Østbirk og Yding hver have 6 Vangeskifter, som saaedes i 3 og hvilte i 3 Aar. Ifølge Hoverireglementerne fra 1770 var der da i Hads og den sydlige Del af Vor Hd. en Mængde Byer, der havde 3 Marker, af hvilke de 2 brugtes og den tredie hvilte. I Reglementet fra Rodstenseje siges det om Byerne Morsholt og Ondrup: »Markerne er ligesom andre Steder her i Egnen inddelte i 3, hvoraf 2 besaas og 1 ligger til Fællede.« Derimod var der i den nordlige Del af Vor Hd. Byer med 7 eller 8 Vangetægter eller Indtægter. Østbirk havde 7, som brugtes i 3 Aar og hvilte i 4, Gedved havde 8, som brugtes i 4 og hvilte i 4 Aar. Gangsted og andre havde 9, der brugtes i 5 og hvilte i 4 Aar.

I N i m H d. var der ogsaa enkelte Byer med 3 Marker, f. Eks. Kalhave og Hornborg, men den gode Jord brugte man i længere Tid end 2 Aar. Underup havde sin Mark delt i 5 Vange, der hver bestod af 2 Indtægter. I T y r s t i n g og V r a d s H e r r e d e r var Forholdene de samme, Tønning havde 3 Marker, der kaldes Rugmark, Bygmark og Fællede, men Jorden brugtes i 3 Aar eller mere. I Modelbogen siges da ogsaa, at Tønning Mark var delt i 8 Aarsindtægter, som saaedes i 4 Aar og hvilte i 4. Nogle Byer havde 2 Marker, f. Eks. Ry, hvis Marker brugtes aarlig, mange Fald havde dog kun 2 Aars Brug, og Vissing, hvis Marker brugtes i 3 Aar. Andre Byer havde 4 Marker, f. Eks. Salten, »hvoraf den ene hvilte hver 4de Aar.« Andre Byer havde deres Jord delt i Indtægter, 7, 8, 9 eller flere

eller færre, der brugtes i 3—5 Aar. I 1770 var Byernes Marker delt i et lignende Antal Indtægter.

Syd for Bygholm Aa, i Bjærge og Hatting Herreder, finder man vist kun undtagelsesvis Byer med 3 Marker, f. Eks. Lille Dalby. Men Jorden her blev brugt i 3 Aar. I de øvrige Byer havde man enten 2 Marker eller mange Indtægter, i begge Tilfælde brugte man Jorden i 3—4 Aar eller længere. Maaske har ogsaa Markerne, hvor der kun var 2, været delt i mindre Dele eller Indtægter, selv om det ikke angives i Markbogen. Længere mod Syd og i Vestjylland vil man vist næppe finde Trevangsbrug, her havde man enten Jorden delt i Indtægter eller slet ingen Inddeling af den, det sidste var især Tilfældet langs Jyllands Vestkyst.

Paa Øen Hjarnø, hvor man havde 2 Marker, havde disse 2 Aars Brug og 2 Aars Hvile. Det samme var Tilfældet paa Alrø. Paa Endelave havde man ifølge Markbogen 3 Marker, Rug- og Bygmark samt Fæled, de brugtes i 2 Aar og hvilte det tredie. Om Forholdene paa denne Ø siges det i Hoverireglementet fra Stensballegaard 1770: »Dens Marker er inddelt i 3 Marker, hvoraf aarlig de 2 besaas og de 2 Parter af den tredie ligger i Fæled, den 3die Del saar de Ærter i.« Dette sidste er maaske noget nyt indført efter 1683. Paa Samsø havde Byerne 2 Marker, men disse brugtes, hvad man vist ellers ikke finder, kun i et Aar og hvilte et Aar.

Mellem Herregaardene kan man finde enkelte, maaske mest mindre Gaarde, der havde 3 Marker, men rigtignok ikke Trevangsbrug. Lyngbygaard i Hasle Hd. havde 3 Marker, men Jorden brugtes i 3—4 Aar, og det samme var Tilfældet paa Kærbygaard i samme Herred. Rosenholm havde 3 Marker, men Jorden var

ogsaa delt i 16 Fald, den brugtes i 3 undertiden 4 Aar. I Modelbogen siges, at Gaarden har 4 Vange. Løjstrupgaard i Galten Hd. havde ogsaa 3 Marker, men ikke 2 Aars Brug. Hevringholm havde 7 Vange, hvoraf 4 brugtes og 3 hvilte. Marselisborg havde ifølge Markbogen 7 Vangeskifter, men ifølge Modelbogen 4 Marker, der brugtes i 4 Aar og hvilte i 4 samt desuden en aarlig Jord, der brugtes hver Aar og blev gødet hver femte Aar. Gammel Estrup havde 9 Vange. Stensballegaard, der laa i en Egn, hvor Byerne havde Trevangsbrug, havde ingen visse Marker, Jorden brugtes i 3 Aar. De øvrige store Gaarde havde vist i Reglen ogsaa flere end 3 Marker. Grunden hertil kan være, at de undertiden er af forholdsvis sen Oprindelse og yngre end Trevangsbruget, eller at deres Areal er blevet betydelig forøget i de sidste Aarhundreder, før Landmaalingen fandt Sted ved Opdyrkning af ny Jord, hvorved Markernes Antal er blevet forøget.

Hvad Sædsiftet angaar, da saaede man i den gødede Jord Byg og derefter Rug; hvis Jorden blev brugt i længere Tid end 2 Aar, saaede man derpaa Havre i et eller to Aar. Undertiden tog man dog 2 Rugafgrøder efter Byg og derefter 2 Havreafgrøder. Undertiden finder man, at man saaede Byg første og tredje Aar og Rug andet og fjerde Aar. I den daarlige eller ugødede Jord saaede man ofte første Aar Boghvede, derefter Rug og Havre. Var Jorden særlig daarlig, saaede man alene Havre. Undertiden saaede man Blandkorn istedetfor Rug.

Medens man paa Sjælland med Undtagelse af en enkelt Egn næsten udelukkende havde Trevangsbrug, fandtes dette Sædsifte i Jylland kun i enkelte Egne i ren Tilstand, saaledes som foran er omtalt. Ellers finder man, at der foruden den Jord, som brugtes i

2 Aar og hvile i 1, fandtes flere eller færre Fald, der havde længere Brug og Hvile. Men mange Steder finder man ogsaa, at en By vel havde 3 Marker, men at den gode Jord aldeles ikke havde 2 Aars Brug og 1 Aars Hvile, men dyrkedes paa samme Maade som i Egne, hvor man ikke kendte noget til Trevangsbrug eller til en Deling af Agerjorden i 3 Marker.

Spørger man, om Trevangsbruget 1683, da Landmaalingen fandt Sted, var i Fremgang eller Tilbagegang, da maa Svaret utvivlsomt blive, at det var i Tilbagegang. Dette fremgaar af, at der 1770 var endnu færre Byer, der havde 3 Marker, end der var 1683. Et andet Bevis er, at mange Byer siges at have 3 Marker eller Vange, skønt Jorden brugtes længere Tid end 2 Aar, og skønt de i Virkeligheden undertiden havde deres Mark delt i flere mindre Vange. De 3 Marker, man finder i disse Byer, vidner vel i Reglen om, at der i disse Byer før har været et mere eller mindre konsekvent gennemført Trevangsbrug.

Grunden til, at man har forladt dette Brug, kan være, at Jorden ikke var god nok til at kunne nøjes med et Aars Hvile, naar den havde været brugt i 2 Aar. Dels er Grunden maaske ogsaa, at man ikke havde Gærdsel nok til Vanggærderne. Man maatte derfor holde Hyrde, hvis man ikke alt i Forvejen havde saadanne for Ulvenes Skyld. Derved var man i Stand til at opdyrke enkelte Fald ogsaa i de Aar, da Marken skulde hvile, hvilket let kunde medføre, at man helt forlod Trevangsbruget.

Hvornaar Trevangsbruget er indført i Jylland, ved vi ikke noget om. Det skyldes næppe Munkene, thi det hørte ikke særligt hjemme i de Egne, hvor Klostrene fandtes. Forøvrigt var vel Tiden fra Middelalderen, da Klostrene opstod, og til 1683 for kort til,

at Trevangsbruget kunde brede sig og til at det atter kunde forsvinde, da det Omraade, hvor der fandtes 3 Marker, dog havde en betydelig Udstrækning. Snarere maa man tro, at det var meget ældre. Trevangsbruget fandtes alt i Vikingetiden i England, og det kan være lige saa gammelt her i Landet.

Et Spørgsmaal, som man ogsaa kan stille, er, om det korte eller lange Sædskifte er ældst. Man maa da vist gøre Forskel paa Tofterne, Indmarken og Udmarken. Tofterne har man maaske ligesom Alsædjorden i Thy og paa Mors benyttet hvert Aar til Kornsæd. Udmarken, som kun lejlighedsvis blev opbrudt, har man ogsaa dyrket i flere Aar med Havre, da det næppe kunde betale sig at opbryde den for en enkelt Afgrødes Skyld. Men hvorledes har man dyrket Indmarken? Paa Sjælland, hvor ellers Trevangsbruget var næsten eneraadende, fandtes langs Køge Bugt en Del Byer, der havde 2 Marker, der brugtes i et og hvilte i et Aar, og en Rughave, der snart blev indtaget i den ene Vang og snart i den anden. Dette Brug er muligt, for saa vidt de 2 Marker angaar, ældre end Trevangsbruget. To Marker med et Aars Brug og et Aars Hvile fandtes som foran anført paa Samsø. Ligeledes havde man 2 Marker paa Hjarnø og Alrø, men med 2 Aars Brug og 2 Aars Hvile, men dette kan være af senere Oprindelse. Ogsaa i Hatting og Bjærg Herreder havde man ofte 2 Marker, men med flere Aars Brug. Det er derfor ogsaa muligt, at man i Østjylland, særlig i de Egne, hvor der senere var 3 Marker og maaske i de 2 nævnte Herreder tidligere har haft 2 Marker med et Aars Brug og et Aars Hvile. I saa Fald skulde altsaa det korte Sædskifte være gammelt for Indmarkens Vedkommende. Men noget vist ved man dog ikke om dette.